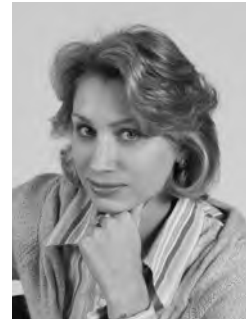

Микола ТУРКОТ

начальник відділу підготовки та підвищення кваліфікації військових прокурорів Національної академії прокуратури України, кандидат юридичних наук, доцент
nik_turkot@ukr.net

Ганна ГАНОВА

старший викладач відділу підготовки та підвищення кваліфікації військових прокурорів Національної академії прокуратури України, кандидат юридичних наук, доцент
ganova@ukr.net

УДК 344.1

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ВІЙСЬКОВИЙ НАЧАЛЬНИК» У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Законом України від 6 жовтня 2015 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства» ч. 12 ст. 6 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» доповнено посиланням на військову посадову особу. Відповідно до зазначеної статті військовими посадовими особами є військовослужбовці, які обіймають штатні посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або які спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків згідно з законодавством.

Примітка ст. 425 Кримінального кодексу України (КК України), а також примітка ст. 172-13 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) містять визначення дещо іншого поняття – військової службової особи. Нею вважаються військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи

тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування.

Про військового начальника йдеться у диспозиціях багатьох статей Кримінального кодексу України, в яких передбачено кримінальну відповідальність за вчинення військових кримінальних правопорушень: ст. 402 «Непокора», ст. 403 «Невиконання наказу», ст. 404 «Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків», ст. 405 «Погроза або насильство щодо начальника» тощо. Слід зауважити, що опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК України) є одними із найбільш небезпечних військових кримінальних правопорушень у Збройних Силах України. Його підвищена суспільна небезпечність полягає в тому, що винна особа відкрито і зухвало втручається в службову діяльність

начальника або іншого військовослужбовця, здійснювану в інтересах військового порядку, з метою припинити або змінити її законний характер.

Що стосується правопорушень, відповідальність за вчинення яких передбачена розділом 13-Б КУпАП, то визначення в особи статусу військового начальника впливає на кваліфікацію діяння військовослужбовця (військовозобов'язаного, резервіста під час зборів). Зокрема, відмова від виконання вимог особи, яка не є начальником, не вважається адміністративно караним діянням і не тягне відповідальність за ст. 172-10 КУпАП. Відповідальність за участь начальників (командирів) у розпиванні з підлеглими їм військовослужбовцями (військовозобов'язаними, резервістами під час зборів) алкогольних, слабоалкогольних напоїв, вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів (ч. 2 ст. 172-20 КУпАП) настає тільки за умови наявності відносин підлеглості між особами, які вчиняють ці протиправні дії. Військовий начальник може виступати і суб'єктом військових службових адміністративних правопорушень, передбачених ст.ст. 172-13–172-16 КУпАП.

Поняття військового начальника досліджували у своїх працях Х. Ахметшин, В. Бодаєвський, В. Бугаєв, С. Дячук, В. Меншагін, М. Панов, А. Піонтковський, Є. Прокопович, А. Тер-Акопов, А. Уколов, М. Хавронюк, С. Харитонов, Г. Чангулі, В. Чхіквадзе та інші науковці. Однак дотепер на практиці виникають проблеми під час застосування положень військових статутів Збройних Сил України до військовослужбовців тих військових формувань, посадові особи яких наділені повноваженнями щодо здійснення правоохоронних функцій.

Отже, метою нашої статті є викладення наукового бачення проблемних аспектів чинного законодавства у сфері взаємовідносин військовослужбовців та пропозиції щодо шляхів їх вирішення.

До сьогодені питання визначення поняття військового начальника залишається дискусійним. Так, на думку С.О. Харитонова, військовим начальником є особа, якій постійно або тимчасово підлегли інші військовослужбовці [1, с. 406]. Зазначену позицію поділяють М.І. Панов [2, с. 1077] та М.І. Карпенко

[3, с. 32]. М.І. Хавронюк вважає, що військовим начальником є військовослужбовець, який для виконання певних завдань має у своєму розпорядженні підлеглих, наділений правом віддавати останнім накази, розпорядження та інші обов'язкові для виконання вимоги і застосовувати щодо них дисциплінарну владу [4, с. 97–98].

Зважаючи на різне трактування поняття військового начальника, проаналізуємо, як його визначає законодавець. Військові статuti передбачають дві категорії таких начальників: за військовим званням і за посадою. Відповідно до ст. 32 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України за своїм військовим званням начальниками є:

- сержанти і старшини – для сержантів і старшин, солдатів і матросів однієї з ними військової частини;
- молодші офіцери – для сержантів і старшин, солдатів і матросів;
- старші офіцери у військовому званні підполковника, капітана 2 рангу, майора, капітана 3 рангу – для прапорщиків і мічманів, сержантів і старшин, солдатів і матросів;
- генерал-лейтенанти, віце-адмірали, генерал-майори, контр-адмірали, полковники, капітани 1 рангу – для молодших офіцерів, прапорщиків і мічманів, сержантів і старшин, солдатів і матросів;
- генерали армії України, генерал-полковники, адмірали – для старших і молодших офіцерів, прапорщиків і мічманів, сержантів і старшин, солдатів і матросів [5].

Характерними ознаками військового начальника є:

- наявність підлеглих;
- право віддавати підлеглим обов'язкові для виконання накази (вказівки, розпорядження);
- право контролювати виконання відданих наказів (розпоряджень);
- право давати оцінку діяльності своїх підлеглих;
- право вимагати від підлеглих надання оперативної та іншої інформації;
- право приймати рішення по суті заявлених підлеглими клопотань, заяв, пропозицій, скарг тощо;
- право застосовувати до підлеглих заходи дисциплінарного заохочення та стягнення.

Перелік військових начальників за посадою міститься:

– у військових статутах Збройних Сил України;

– в законах України, які встановлюють статус, регламентують повноваження та функції військових формувань, створених згідно з законодавством України, тощо [6, с. 95].

Зокрема, відповідно до ст.ст. 66–125 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України начальниками за посадою в межах своєї компетенції є: командир полку (корабля 1 та 2 рангу, окремого батальйону), його заступники, начальник артилерії полку, начальник протиповітряної оборони полку, начальники служб полку, командири батальйонів (кораблів 3 рангу), їхні заступники, командири рот, заступники командирів рот, командири взводів (груп), старшини рот, заступники командирів взводів, командири відділень.

Згідно зі ст.ст. 9–30 Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України до категорії начальників за посадою також необхідно віднести: начальника гарнізону, його заступників, начальників служб гарнізону, військового коменданта гарнізону (на транспорті), його помічників, начальника гарнізонної гауптвахти Військової служби правопорядку у Збройних Силах України.

У військових статутах Збройних Сил України (ст.ст. 268–325; 332–341 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ст.ст. 31–69 Статуту гарнізонної та вартової служб) передбачена ще одна категорія начальників за посадою, які виконують свої обов'язки винятково під час несення ними спеціальних (внутрішньої, вартової, вахтової, прикордонної служб, бойового чергування тощо), тобто тимчасово. Зокрема, ними є черговий (оперативний черговий) військової частини, начальник варты (у гарнізоні, крім того, ще черговий варты), начальник патруля, черговий підрозділу, парку тощо.

Оскільки у військових статутах Збройних Сил України застосовуються терміни не лише «начальник», а й «командир», то у зв'язку з цим необхідно визначити співвідношення вказаних понять. Військовий юридичний словник визначає командира як посадову особу Збройних Сил, котра керує військовою частиною, кораблем, з'єднанням [7, с. 48].

При цьому до загальних ознак як командира, так і начальника слід віднести, по-перше, наявність у них підлеглих, по-друге, право видавати підлеглим накази, пред'являти інші обов'язкові до виконання вимоги, а також інші права, на які авторами вже зверталася увага під час опису характерних ознак начальника. Як правило, поняття «командир» є більш вузьким, ніж поняття «начальник». Однак у тих випадках, коли начальник за посадою одночасно є командиром військової частини, зазначені поняття можуть і збігатися. Зокрема, військово-навчальні, військово-лікувальні заклади, деякі державні підприємства Міністерства оборони України є військовими частинами, керівники яких виконують командирські функції. Крім того, згідно зі ст. 31 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України командир стосовно своїх підлеглих може виступати як прямий або безпосередній начальник. Наприклад, командир частини є прямим начальником для всього особового складу частини і безпосереднім начальником для своїх заступників. Отже, поняття «командир» повністю охоплюється поняттям «начальник». Слід зазначити, що як командир, так і начальник можуть не мати всієї повноти влади стосовно підлеглих [8, с. 119].

Окрім того, відповідно до ст. 34 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ст. 81 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України у випадку спільного виконання службових обов'язків військовослужбовцями, які не підпорядковані один одному, якщо їхні службові відносини не визначені командиром, то начальником є старший з них за посадою, а за умови рівних посад – старший за військовим званням [9].

Спільним виконанням службових обов'язків може визнаватись, наприклад, спільна участь військовослужбовців Національної гвардії України та Державної спеціальної служби транспорту у виконанні завдань з перевезення особливо важливих вантажів; військових підрозділів Міністерства оборони України і Державної прикордонної служби України на контрольних пунктах в'їзду–виїзду (КППВ). Спільним виконанням службових обов'язків також можна вважати діяльність офіцера оперативного підрозділу

Державної прикордонної служби України з виконання доручень слідчого Служби безпеки України, наданих під час досудового розслідування у кримінальному провадженні. При цьому у першому випадку взаємодія військовослужбовців різних військових формувань має бути узгоджена з керівниками цих формувань у формі видання відповідних наказів чи розпоряджень, а у разі участі у досудовому розслідуванні, крім того, ще й процесуально: постановою про створення групи слідчих.

З огляду на викладене слід зауважити, що набуття особою статусу військового начальника може здійснюватися як в обов'язковому порядку (безумовно), так і факультативно (за певних умов) [10, с. 408].

Зокрема, якщо службовим становищем військовослужбовця згідно зі штатним розписом передбачено наявність підлеглих, або військове звання визначає його керівне положення стосовно інших військовослужбовців, відбувається «автоматична градація» такої особи у військовому середовищі. Моментом початку цієї градації можна визначити дату підписання наказу про призначення на посаду або/та про присвоєння чергового військового звання.

Військовослужбовець вважається підлеглим стосовно безпосереднього та прямих начальників за посадою, а також тих військових службових осіб, які за військовим званням відповідно до ст. 29 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України є його начальниками.

Одночасно цей військовослужбовець є військовою службовою особою і начальником за посадою та за військовим званням для певної категорії підпорядкованих йому осіб. Набуття статусу начальника у такий спосіб можливо визначити як обов'язкове або безумовне.

Якщо ж військовослужбовець стає начальником стосовно іншого військовослужбовця в порядку, визначеному ст. 34 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ст. 81 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, то таке «тимчасове просунення по службі» може відбутися лише за певних умов. До першої умови потрібно віднести спільне виконання двома (кількома) військовослужбовцями певного завдання. Другою умовою є «старшинство» одного з них за поса-

дою або за військовим званням. Адже службове становище, як і військове звання жодного військовослужбовця, не надає право на «безумовне» набуття ними статусу начальника. Наступною умовою буде наявність у всіх військовослужбовців єдиного керівника, який має право визначити їх службові відносини. І, нарешті, слід врахувати те, що керівником не вжито заходів із врегулювання викладеної вище службової ситуації щодо призначення військовим начальником особи, яка відповідатиме за кінцевий результат виконання поставленої задачі [11, с. 365].

Таким чином, тільки за сукупності цих умов можливе «похідне», «факультативне» набуття військовослужбовцем означеного статусу.

З огляду на те, що дія військових статутів Збройних Сил України поширюється також на військовослужбовців Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, інших військових формувань, доходимо висновку про можливість підпорядкування за певних умов військовослужбовців різних військових формувань одне одному.

Не виключені випадки підпорядкування у такий спосіб й офіцерів військової прокуратури (зокрема слідчих або/та процесуальних керівників досудовим розслідуванням) під час спільного виконання службових завдань (наприклад, у відрядженні), працівників оперативних підрозділів одного військового формування тощо. Але для цього потрібне дотримання всіх зазначених вище умов, і набуття статусу начальника у цьому разі буде похідним від них.

Так само у разі відрядження військовослужбовців різних військових формувань до відповідного органу (наприклад, Ради Національної безпеки і оборони України, військово-цивільних адміністрацій, міжнародних організацій тощо), за умови наявності єдиного для всіх керівника, яким не визначено їхні службові стосунки, взаємовідносини «начальник – підлеглий» можуть будуватися, у тому числі, на підставах, передбачених військовими Статутами Збройних Сил України.

Водночас військові статuti Збройних Сил України не містять вичерпного переліку усіх

службових ситуацій, під час яких може виникнути потреба у визначенні особи, котра виконуватиме функції військового начальника. Зокрема у разі, якщо усі військовослужбовці, які спільно виконують єдине завдання, виявилися в одному військовому званні, а їх посади приблизно однакові, або якщо суб'єктами взаємодії у кримінальному провадженні (за рівних посад та військових звань) є представники військових формувань з правоохоронними функціями (СБУ, ДПС України), серед яких є прокурор – процесуальний керівник досудовим розслідуванням.

Розглядаючи спільне виконання у такий спосіб завдань у кримінальному провадженні саме як взаємодію між представниками різних військових формувань, ми не ставимо під сумнів «старшинство» прокурора – процесуального керівника досудовим розслідуванням, що впливає із положень Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) (ст.ст. 39–41, 519). Зазначене «старшинство» ґрунтується на процесуальних взаємовідносинах між військовослужбовцем – процесуальним керівником та військовослужбовцями – оперативними співробітниками, де військовий прокурор відповідає за кінцевий результат (прийняття законного рішення у кримінальному провадженні), а оперативні працівники – за проміжний результат (проведення негласних слідчих (розшукових) дій, виконання завдань в порядку ст.ст. 39, 40, 41, 333, 519 КПК України).

Такі висновки, на наш погляд, повністю узгоджуються з положеннями ч. 2 ст. 36 КПК України, відповідно до яких прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, а також ст. 131-1 Конституції України, що зобов'язує прокурора не тільки керувати досудовим розслідуванням, а й організувати його.

На практиці можуть виникнути ситуації, коли прийняття рішення однією особою, а беззаперечне його виконання – іншими, врятує життя військовослужбовців, цивільних осіб, надасть змогу якісно виконати бойове або інше службове завдання. Зокрема, це може трапитися під час виходу з оточен-

ня, «котла», втечі з полону, у бойовій обстановці, коли зброю в руках тримають військовослужбовці різних військових формувань. За таких обставин дуже важливо визначити правову підставу підпорядкування, враховуючи права начальника, передбачені ст. 22-1 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України.

На жаль, в умовах відсутності військових судів посилається на будь-які приклади із судової практики з цього питання не є можливим.

Необхідно уточнити, що обов'язки військового начальника можуть виконувати не тільки військовослужбовці. Закон України від 25 березня 1992 року «Про військовий обов'язок і військову службу» визначає додатково дві категорії: військовозобов'язані і резервісти. Військовозобов'язаними є особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави. Виділяється також окрема категорія таких осіб – резервісти, тобто військовозобов'язані, які у добровільному порядку проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України та інших військових формувань [12]. Таким чином, військовозобов'язані, в тому числі резервісти, можуть виконувати функції військових начальників лише у певний період часу – під час проходження зборів, тобто з моменту видання командиром військової частини наказу про початок таких зборів і до видання наказу про їх закінчення, відповідно до ст. 29 Закону України від 25 березня 1992 року «Про військовий обов'язок і військову службу».

Отже, військовим начальником, на наш погляд, слід вважати військовослужбовця або військовозобов'язаного (резервіста) на час проходження зборів, що має підлеглих за посадою або військовим званням, наділеного правом пред'являти до них обов'язкові для виконання вимоги, пов'язані з проходженням, несенням військової служби або з виконанням процесуальних функцій під час досудового розслідування у кримінальному провадженні, а також застосовувати передбачені чинним законодавством заходи заохочення та стягнення.

Список використаних джерел:

1. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. / [Баулін Ю.В., Борисов В.І., Кривоченко Л.М. та ін.]; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [3-те вид., переробл. і допов.]. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 416 с.
2. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [3-те вид., переробл. і допов.]. – Х.: Одісей, 2006. – 1187 с.
3. *Карпенко М.І.* Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання / М.І. Карпенко. – К.: Дакор, 2013. – 472 с.
4. *Хавронюк М.І.* Військові злочини: коментар законодавства / М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник. – К.: А.С.К., 2003. – 272 с.
5. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 року № 548-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/548-1>
6. *Туркот М.С.* Кримінально-правові та кримінологічні основи забезпечення воєнної безпеки України / М.С. Туркот, П.П. Богущкий, С.І. Дячук та ін. – К.: Видавничий дім «АртЕк», Національна академія прокуратури України, 2014. – 246 с.
7. Військово-юридичний словник / уклад.: І.В. Авдошин, А.М. Бережний, С.Я. Бескоровайний та ін.; за ред. А.М. Колодія, В.Й. Пашинського. – К.: НУОУ, 2009. – 152 с.
8. *Туркот М.С.* Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М.С. Туркот; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 210 с.
9. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 року № 551-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/551-14>
10. *Туркот М.С.* Співвідношення понять «військовий начальник», «військова службова особа» та «військова посадова особа» / М.С. Туркот // Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: зб. мат-лів всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 3 березня 2017 року). – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2017. – 1068 с. – С. 407–411.
11. *Арманов М.Г.* Проблеми кримінально-правової кваліфікації / М.Г. Арманов, О.О. Книженко, Н.М. Ярмиш та ін. – К.: Національна академія прокуратури України, 2017. – 392 с.
12. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>

Микола ТУРКОТ,
Ганна ГАНОВА

**ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ВІЙСЬКОВИЙ НАЧАЛЬНИК»
У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ**

Досліджено визначення військового начальника у вітчизняних нормативно-правових актах. Проаналізовано окремі положення військових статутів Збройних Сил України, Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо набуття особою статусу військового начальника за військовим званням і за посадою, а також моменту, з якого військовослужбовець або військовозобов'язаний (резервіст) набуває такого статусу. Запропоновано авторське визначення досліджуваного поняття.

Ключові слова: військова служба; військовий начальник; військове звання; військова службова особа; військовозобов'язаний; резервіст.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ «ВОЕННЫЙ НАЧАЛЬНИК» В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ УКРАИНЫ

Исследовано определение понятия военного начальника в отечественных нормативно-правовых актах. Проанализированы некоторые положения воинских уставов Вооруженных Сил Украины, Уголовного процессуального кодекса Украины, Закона Украины «О воинской обязанности и воинской службе» о приобретении лицом статуса военного начальника в зависимости от воинского звания и должности, а также момента, начиная с которого военнослужащий или военнообязанный (резервист) приобретает такой статус. Предложено авторское определение исследуемого понятия.

Ключевые слова: воинская служба; военный начальник; воинское звание; военное должностное лицо; военнообязанный; резервист.

Mykola TURKOT,
Ganna GANOVA

PECULIARITIES OF DETERMINATION OF THE NOTION «CHIEF MILITARY OFFICER» IN THE UKRAINIAN LEGISLATION

The article attempts to analyze the specificity of determination of the notion «chief military officer» through reading of Ukrainian legal acts. Authors study some of the regulations taken from the Military manuals, Criminal Procedure Code of Ukraine and Law of Ukraine «On military duty and military service» concerning obtaining the status of chief military officer by military rank and position, along with the moment since the soldier or liable for military service (reservist) obtains such status. Authors present their own definition of the investigated notion.

Keywords: military service; chief military officer; military rank; military officer; liable for military service; reservist.

